

Petar Šimunović
Zagreb

DIJALEKATNIM TRAGOVIMA PO GORSKOKOTARSKOM ZAVIČAJU

(Josip Lisac, *Tragom zavičaja. Delnički govor i govor Gornjih Turni u svjetlosti goranskih kajkavskih govora*; Književni krug, Split, 2006., 180 str.)

Gorski kotar ni u povijesnom, ni u demografskom, ni u jezičnom smislu nije bio dovoljno istražen. Njime su prolazili povjesničari, demografi, etnolozi i dijalektolozi. Ovi potonji uočavali su i zapisivali pojedine jezične osobine, ali o goranskom dijalektu nisu ostavili monografije. Ostao je Gorski kotar u dijalekatnom smislu donedavno bijeli prostor u šaroliku dijalekatnom pejzažu hrvatskoga jezičnoga prostora.

Knjigom prof. dr. Josipa Lisca *Tragom zavičaja* (Književni krug - Split, 2006.) dio toga prostora uokolo Delnica s osvrtima na okolišni kraj, sada je poznat uzornim opisom tih kompliciranih govora. Autor je argumentom činjenica, njihovom interpretacijom napisao jednu od najboljih dijalekatnih monografija u cjelokupnoj dosadašnjoj literaturi o hrvatskim narječjima.

U čemu su vrijednosti ovih gorskokotarskih govora?

Gorski kotar je u zemljopisnom smislu područje koje zapljuskuju demografski, kulturni i jezični valovi s primorja; sa sjeveroistoka su se protegnuli utjecaji panonskoga prostora, sa zapada se spuštaju alpskim obroncima etnografski nanosi, a s jugoistoka su migracijama od XVI. stoljeća dolazili novoštokavski ikavski i novoštokavski jekavski utjecaji. Gorski se kotar kasno prometnicama otvorio prema Rijeci i prema Karlovcu. Na povijesnim vjetrometinama nerazmrsivo je umrežen silnicama svake vrsti pa je ostao povijesno neistražen, jezično neobrađen.

Danas znamo da Gorski kotar, nakon objavljivanja Lišćevih istraživanja, sa 70 posto svojega stanovništva predstavlja kajkavski kraj, nadošli štokavci čine kudikamo manji postotak: 18 posto, od kojih je 13 posto jekavaca i 6 posto ikavaca. Čakavaca je tek 10,5 posto. Neki istraživači smatraju da je Gorski kotar u prošlosti bio čakavski kraj, što se danas jedva prepoznaje u čakavskim jezičnim prežiticima. Ovoj uzornoj dijalektološkoj knjizi nije nažalost pridodana dijalektološka karta, ali po autorovu zapisu može se ugrubo reći da su čakavci pretežito u Vrboskom, Stubici, Jablanu, Starom Lazu, Brestovoj Dragi, Fužinama, Mrzloj Vodici, te oko Ogulina, u Tounju i Modrušu; da su štokavci jekavci u Gomirju, Moravicama, Jasenku i Drežnicama, štokavci ikavci (vjerojatno doseljeni iz zapadne Bosne), u Mrkoplju, Sungeru i Liču. Sav ostali, kudikamo najrasprostranjeniji

kraj prema Kupi zaposjeli su kajkavci. Te dijalekatne granice ne podudaraju se, dakako, s onima povijesnima.

Kajkavski prostor J. Lisac dijeli na manji istočni poddijalekt, kojemu pripadaju Lukovdol, Gorenci, Dolenci, Područnik, Rtići, Lipje Bosiljevsko, Draga Lukovdolska, Močila, Klanac, Damalj, Pleševica, Rim, Zdihovo, V. i M. Jadrc, Osojnik... Zapadni poddijalekt je prostraniji. U njemu dominira delnički govor, koji je, uz govor Gornjih Turni (autorov zavičaj), predmetom opisa kakav nam je predstavljen u knjizi *Tragom zavičaja*.

Gorski kotar ostao je doista u zavjetrini povijesnih zbivanja. Nema znatnijih arheoloških svjedočanstava antičkih, rimskih naseobina, a hrvatski su spomenici rijetki i kasni. Prostor je naseljavan, čini se, sa sjeveroistoka preko Bosiljeva s jedne i druge strane Kupe (Bijela krajina). Za feudalizacije ovaj je kraj slabo napučen. Knezovi Frankopani, koji su vladali ovim krajem, popisivali su reambulacijama imanja i naselja u susjednom Vinodolu i okolici, ali se nijedno gorskokotarsko naselje ne spominje u Vinodolskom zakoniku (1288.). Naselja se formiraju u XVI. i XVIII. stoljeću. O njima se također ne govori u Modruškom urbaru (1486.). Turski upadi prisiljavali su stanovništvo na seobu preko Kupe, ali određeni broj goranskih starinaca ostao je oko Broda, Gerova i Čabra. S Vojnom granicom iz 1579. dobivaju na značenju Mrkopalj, Vrbosko i Ravna Gora kao slobodna kraljevska trgovišta. Etnička i dijalekatna slika komplicira se pristizanjem Vlaha štokavaca jekavaca u Gomirje, Moravice, Vrbosko i Ravnu Goru, odnosno štokavaca ikavaca s jugoistoka u Lič i Mrkopalj. Vraćaju se iz Kranjske potomci nekoć iseljenih Delničana, koji se već svojim kajkavskim govorom ne uklapaju sasvim organski u hrvatsko kajkavsko narječje. Gradnjom Karolinske ceste (Karlovac - Bakar - Rijeka, 1728.), koja prolazi Vrboskom, Ravnom Gorom, Sungerom, Fužinama..., a onda dovršenjem Luzijanske ceste (1811.) i željezničke pruge kroz Gorski kotar (1873.) ubrzali su razvitak i unijeli demografsko (i dijalekatsko) šarenilo u ovaj govorni pejzaž. Tako se u Gorskom kotaru razaznaju četiri kulturna i četiri etnografska areala (jugozapadni primorski, sjeveroistočni panonski, zapadni alpski i jugoistočni dinarski). Oni su, naravno, velikim dijelom utjecali na sliku dijalekatskoga pejzaža koji je, kad je o Delnicama i Turnima riječ, magistralno obrađen u ovoj knjizi.

J. Lisac, kao vrstan fonolog, obradio je vrlo bogat i kompliciran vokalizam. On se u Turnima ostvaruje monoftonški, i to u dugim naglašenim slogovima s tri reda vokala [e] > /e:/, /e:/, /ɛ:/ i tri reda vokala [o] > /o/, /o:/, /ɔ:/, a u delničkom govoru uglavnom je realizacija diftonška: /ej/, /iɛ/, /ou/, /uo/, te /ɛ:/ i /a:/. Pod kratkim akcentom i u nenaglašenim slogovima vokalni je sustav još bogatiji i kompliciraniji.

U povijesnom izvodu prikazan je razvitak: od tzv. šva /ə/ > /a/, od dugoga nazala /e:/ > /e:/, a od kratkog nazala /e/ > /ɛ/ u Turnima, odnosno /e:/ > /iɛ/, /e/ > /ɛ/ u delničkom govoru. Zadnji nazal /o/ ostvaruje se ka /uo/. Dalje se prikazuju sudbine reflektasa nekadašnjih slototvornih fonema /l/ i /r/ itd. Bitan je zapažaj što u ovim govorima izostaje jednačenje tzv. šva /ə/, tj. nekadašnjih poluglasnika i jata /ɛ/ i jednačenje zadnjega nazala /a/ i /l/, po čemu se razlikuju od središnjih kajkavskih dijalekata, a približuju se srodnim najjužnijim slovenskim dijalektima.

Suglasnički inventar je manje kompliciran, a povijesni izvodi svakoga konsonanta i fonetske promjene u konsonantskoj distribuciji vrlo su detaljno iskazani. Upravo su uzorak kako bi i drugdje hrvatskoj dijalekatskoj literaturi valjalo postupati pri obradi, osobito u kajkavskoj.

Središnje mjesto u ovoj knjizi jest obrada prozodije u govorima Turni i Delnica. Ona je vrlo zanimljiva i komplicirana s obzirom na odnos u drugim kajkavskim i slovenskim govorima. Budući da je vokalizam vrlo izdiferenciran, akcenatsko distingviranje svelo se na kvalitetu i mjesto akcenta. Kako je izgubljena intonacijska opreka, akcenti se ostvaruju kao kratkosilazni i dugosilazni. Naglašene duljine već se ne ostvaruju, a na djelu je tendencija približavanje dugoga i kratkog akcenatskog ostvaraja, što se svodi na to da je važno samo mjesto akcenta. Sličnu pojavu opazio sam proučavajući neke buzetske govore, koji su u ponašanju akcenta i bogatstvu vokalnih ostvaraja vrlo slični. Autor koji je u nas jedan od najvršnjih dijalektologa uočava specifičnosti goranske akcentuacije s obzirom na slovensku i kajkavsku akcentuaciju. Tako je npr. u goranskom dijalektu važno pomicanje akcenta s kraja riječi i sa središnjih slogova u riječi, te često duljenje prenesenih i neprenesenih akcenata. Tako se na mjestu praslavenskog primarnog akuta danas ostvaruje dugi naglasak, osim u jednosložnim riječima (*číst, bra:ta, ja:boka, si:to; člo:vik, se:lo, pɔ:tok, jezyk*). Metatonijski dugi silazni akcentat (/˘/) pomiče se na naredni slog i zatim vraća natrag: *tělu, ròko, měsu*, dok metatonijski dugi uzlazni akcentat ostaje: *su:ša, kle:tva, stra:ža, dobi:tak*. Primarni kratki akcentat ponaša se kao i dugi /˘/: pomaknut na sljedeći slog opet se vraća se na prvotni naglašeni: *òku, pòmoč, kòkoš*.

Akcent što skače s dugoga sloga (bio on prvotno uzlazne ili silazne intonacije) ostvaruje se kao kratki akcent na prethodnom slogu, a onaj što skače s kratkoga sloga ostvaruje se na prethodnom kao dugi. Progresivno pomicanje starih silaznih akcenata na naredni slog u kajkavskom i općenito u slovenskom jeziku i njihovo vraćanje na prvotno naglašeni slog: *ùhu, kòkoš, měsu...*, kao što je u ovim goranskim govorima, ostvaruje se tek u nekim rubnim područjima slovenskoga jezika.

Već je prije istaknuto kako su ovi goranski govori izgubili razlikovnost po tonu, što je značajka govora s vrlo izdiferenciranim vokalizmom i na terenima s miješanim stanovništvom. Za razliku od ostalih kajkavskih govora koji uglavnom čuvaju prednaglasne duljine, ovi govori ne samo što su izgubili razliku po tonalnosti nego neutraliziraju sve više i sve češće duge i kratke slogove.

Morfologiju i važnije sintaktičke osobine autor je obradio pregledno uvijek u odnosu s kajkavskim narječjem i sa slovenskim jezikom. Valja također naglasiti kako se u ovim govorima nije sačuvao dual kao u slovenskom, kako je nestalo kategorije određenosti i neodređenosti pridjeva, gubitak glagolskih vremena aorista, imperfekta, uobičajena tvorba futura sa *bon* (*bon delal*).

Zapadni goranski poddijalekat upućuje svojom strukturom i leksikom na slovensku genetsku strukturu, dok se u istočnom goranskom poddijalektu nazire postupni prijelaz od slovenske baze na hrvatsku kajkavsku. U pravu je akad. B. Finka, jedan od istraživača goranskih govora, kad zaključuje kako je to "osebujan hrvatski kajkavski dijalekat s osobinama koje najčešće nisu rezultat kajkavske evolucije".

Autor je leksiku posvetio posebnu pozornost zbog tvorbe i izravnih veza pojedinih leksema s arhaičnim kajkavskim i čakavskim leksikom, te sa zapadnoštokavskim i slovenskim.

Budući da se Gorski kotar očituje kao "povijesni zbjeg", leksemi koje je uzeo u razmatranje J. Lisac upozoravaju na stare izolekse koje vezuju govore Gorskoga kotara sa

susjednim govornim idiomima, što je od značenja za poznavanje veza i utjecaja jezičnih i izvanjezičnih. Na tom poslu već su prve prinose dali M. Tentor (1950.) i Svetlana Zajceva (1967., 1982.).

Veze arhaičnoga goranskoga leksika s kajkavskim, čakavskim, zapadnoštokavskim narječjima i slovenskoga jezika autor je zorno pokazao na mnogim leksemima kao što su npr.: *čes* “kroz”, *otrok*, *skomi:ne*, *va:s* i *sé:lo*, *diši*, *ka:ča*, *glibok/dlìpla:vat*, *živo*, *xi:ša*, *lačən*, *brè:k* “obala” *dyt* “staviti” itd.

Knjiga *Tragom zavičaja* krcata je podacima. Na kraju su tekstovni prilozii te bogat odjeljak “Izvori i literatura” (142-167), koji svjedoči da je prof. dr. J. Lisac ne samo najbolji poznavatelj gorskokotarskoh govora nego i naš najinformiraniji dijalektolog. Ovo je jedna od njegovih mnogobrojnih knjiga u kojoj je pokazao jak istraživački nerv. Taj opus doista ga je kvalificirao da kao prvi u povijesti naše dijalektologije zasnuje troknjižje pod naslovom *Hrvatska dijalektologija*, od kojih je već ostvario *Štokavsko narječje* (Golden marketing, 2004.), dok mu je *Čakavsko narječje*, kao nedovršen rukopis, na radnome stolu. Za ostvarivanje takva pothvata prof. dr. Josipu Liscu pripala je s pravom čast da u tome bude prvi i pravi.